

ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه نواحی روستایی

مطالعه موردی؛ دهستان مشهد میقان شهرستان اراک

دریافت مقاله: ۹۱/۳/۶ پذیرش نهایی: ۹۱/۸/۱۶

صفحات: ۲۷-۵۰

حسین فراهانی: استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان^۱

Email: frhan_828@yahoo.com

جمشید عینالی: استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان

Email: einalia@yahoo.com

سمیه عبدلی: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، جغرافیای دانشگاه زنجان

Email: Somaye.abdoli777@yahoo.com

چکیده

مفهوم سرمایه اجتماعی، یک مفهوم فرارشته‌ای است که چند دهه اخیر مورد توجه محققان رشته های علوم انسانی قرار گرفته است. این مفهوم در تحلیل های اجتماعی و اقتصادی پیرامون توسعه جوامع روستایی نیز، مطرح شده و بر منابع محلی سکونتگاه های روستا از قبیل روابط انسانی، شبکه‌ها و نهادهای موجود در ساختارهای اجتماعی تأکید دارد. هدف از انجام این تحقیق ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه مناطق روستایی در ابعاد مختلف اقتصادی- اجتماعی و کالبدی است، به همین منظور سه شاخص انسجام اجتماعی مدنظر پانتام (اعتماد، مشارکت و شبکه‌ها) در قالب سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. روش تحقیق توصیفی- تحلیلی مبتنی بر تکمیل پرسشنامه و مصاحبه با تعداد ۱۳۵ نفر از سرپرستان خانوار نمونه در ۲۵ روستای دهستان مشهد میقان است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل تاپسیس و روش های آماری همبستگی اسپیرمن، آزمون t و تحلیل واریانس (ANOVA) استفاده شده است. نتایج حاصله حاکی از این است که بین افزایش سرمایه اجتماعی و بالا رفتن توسعه روستایی رابطه مثبت و کاملاً معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر با افزایش میزان سرمایه اجتماعی در بین پاسخگویان، توسعه روستایی بویژه در ابعاد اجتماعی و کالبدی تحول بیشتری را نشان می دهد.

کلید واژگان : سرمایه اجتماعی، اعتماد، مشارکت، انسجام اجتماعی، توسعه روستایی

۱. نویسنده مسئول: زنجان، کیلومتر ۶ جاده تبریز، دانشگاه زنجان، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا

مقدمه

توسعه یک فرایند یادگیری و تعامل است و سرمایه اجتماعی به عنوان روح و نرم‌افزار این فرآیند از طریق مواردی مانند ایجاد اعتماد، بهبود آگاهی و شناخت و مهارت برای شروع و اجرای همکاری‌های جدید کمک می‌کند (Lehto, 2001:1). تجربه تاریخی فرآیند توسعه در کشورهای توسعه یافته، این امر را روشن ساخته است که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است و می‌بایست در اولویت برنامه‌های توسعه قرار گیرد. (رضوانی، ۱۳۸۱: ۲۲۱) امروزه برای دستیابی به توسعه هر چه بیشتر در مناطق روستایی اقدامات و تدابیر گوناگونی اندیشیده شده است، و راهکارهایی برای افزایش تولید، بهبود سطح دانش و تکنولوژی، اصلاح شبکه‌ی ارتباطی، افزایش درآمد و اشتغال‌زایی بیشتر، کاهش فقر و نابرابری، تنوع بخشی به اقتصاد روستایی و غیره ارائه گردیده است که مجموعه‌ی این تدابیر در تلاش برای رسیدن به توسعه روستاها می‌باشند. (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۷: ۸) یکی از چالش‌های امروز توسعه روستایی، عدم توجه به سرمایه‌ی اجتماعی روستاییان است که به صورت هزاران خرده فرهنگ در پهنه‌ی جغرافیایی کشور ایران گسترده شده‌اند، که شناخت این سرمایه قطعاً روند برنامه‌ریزی برای توسعه روستایی را برای متخصصان مربوطه تسهیل و مشارکت روستاییان را در اجرای بهتر برنامه به همراه دارد (سلمانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۱). امروزه اهمیت سرمایه اجتماعی به منظور رسیدن به توسعه روستایی، موضوع رو به رشد بسیاری از مطالعات در سالیان اخیر است، شرط لازم برای پیشرفت هر جامعه‌ای به خصوص جوامع روستایی، گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی و از همه مهم‌تر، اعتماد متقابل (افراد و دولت) است که این سازه‌ها از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به شمار می‌آیند. معمولاً زمانی که از مشکلات اقتصادی سخن به میان می‌آید، اغلب کمبود سرمایه فیزیکی به عنوان یکی از بزرگ‌ترین معضلات نام برده می‌شود و از سرمایه اجتماعی هیچ سخنی به میان نمی‌آید. این در حالی است که نیاز به سرمایه اجتماعی در شرایط «رکود و تورمی» که نیاز به «اعتمادسازی» است، بیش از هر سرمایه دیگری احساس می‌شود و می‌تواند بسیاری از معماهای لاینحل اجتماعی را از سر راه حرکات توسعه‌ای جامعه بردارد (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۹۰) در این میان نمی‌توان نسبت به میزان فعالیت، مشارکت و اعتمادسازی روستاییان در فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی و استفاده از سرمایه اجتماعی چشم پوشی کرد.

بررسی تجارب و نظریات سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که این مفهوم، یک نوع آوری مفهومی، پیچیده و چند وجهی است که در دهه ۱۹۹۰ شاهد رویکرد آن از طریق محافل عمومی و دانشگاهی هستیم. (زالی و استاد رحیمی، ۱۳۸۷: ۵۳) سالیان اخیر در ادبیات مربوط

به علوم اجتماعی وارد شده، که علیرغم تازگی، توجه بسیاری از صاحب نظران حوزه مذکور را به خود جلب کرده است و به دلیل محتوایی که دارد تقریباً با تمام موضوعات مطرح در حوزه علوم انسانی و اجتماعی ارتباط پیدا می‌کند که یکی از آن‌ها در تبیین مسائل و مشکلات روستایی می‌باشد. ضرورت این تحقیق آن است که در دنیای امروز بدون این سرمایه، استفاده از دیگر سرمایه‌ها به طور بهینه انجام نخواهد گرفت. از این رو موضوع سرمایه اجتماعی به عنوان یک اصل محوری برای دستیابی به توسعه محسوب شده و مدیرانی موفق قلمداد می‌شوند که بتوانند در ارتباط با جامعه به تولید و توسعه سرمایه اجتماعی بیشتری نایل شوند.

سؤالی که پیش می‌آید این است که آیا بین افزایش سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی رابطه معناداری وجود دارد.

مبانی نظری

مبانی نظری مطالعه حاضر به دلیل اهمیت موضوع به دو زیر بخش سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی تقسیم شده است.

سرمایه اجتماعی: مفاهیم و تعاریف

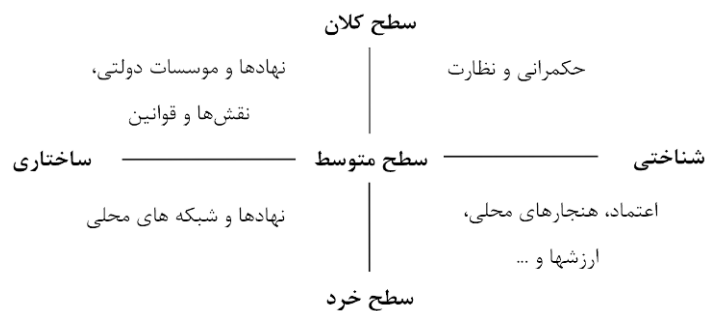
سرمایه اجتماعی یکی از جدیدترین مفهومی‌ها در ادبیات علوم اجتماعی است که به عنوان پلی میان جامعه‌شناسی، اقتصاد و سیاست زمینه‌ساز مطالعات بین رشته‌ای متعددی شده است. اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶، در مقاله‌ای توسط هانیفان از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی» (۱۹۶۱) به کار رفته است، از دیدگاه وی شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند (سلمانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۲). در دهه ۱۹۸۰، این اصطلاح توسط جیمز کولمن در جامعه‌شناسی (Coleman, 2002) و رابرت پوتنام در علوم سیاسی (Putnam, 2000)، اقتصاد سیاسی (فوکویاما، ۱۳۸۵) و سایر حوزه‌های علمی به طور وسیعی مورد توجه قرار گرفت. علاوه بر این، بوردیو (۱۹۸۶) سرمایه اجتماعی را از دو بعد دسترسی به منابع از طریق ارتباط و عضویت در گروه‌ها و نیز کیفیت و کمیت منابع قابل دسترس بررسی کرد. از طرفی دیگر کولمن (۱۹۸۸) به تسهیل اقدامات خاص عاملان - یا افراد برای همکاری - در داخل ساختار توجه کرد. از دیدگاه بوردیو و کولمن، سرمایه اجتماعی به عنوان یک کالای عمومی و دارای جمعیتی مطرح است که در دوره زمانی بلندمدت انباشته می‌شود (Khanh, 2011:11). از دیدگاه پوتنام (۱۹۹۳) سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد سازمان‌های اجتماعی بر پایه اعتماد، هنجارها و روابط شبکه‌ای شکل

می‌گیرد که کارایی را از طریق تسهیل هماهنگی در اقدامات بهبود می‌بخشد و ظرفیت‌های افراد گروه‌ها را بر دستیابی به اهداف نهایی تسهیل می‌کند، بالعکس فقدان آن منجر به بروز محدودیت‌هایی در فرآیند توسعه در سطوح مختلف می‌شود (Khanh, 2011:11).

بحث‌های متعددی در مورد مباحث سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در ایتالیا در سال ۱۹۹۳ (تفاوت در سطح سرمایه اجتماعی و توسعه مناطق شمالی و جنوبی کشور) و ایالات متحده (رابطه سرمایه اجتماعی و حکومت‌های مدنی) توسط پوتنام در سال ۲۰۰۱ دیده می‌شود (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۲۰۱). با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی در توسعه، تلاش برای توسعه یافتگی با تقویت سرمایه‌های فیزیکی (منابع مالی و زیرساخت‌ها)، انسانی (آموزش و انتقال تکنولوژی) و ایجاد یا تقویت سرمایه اجتماعی (توسعه نهادی/ سازمانی و اعتماد/ شبکه‌ها/ نرم‌های بین مردم) امکان‌پذیر می‌باشد (APO, 2006:Foreword). از دیدگاه کولمن (۲۰۰۲)، سرمایه اجتماعی مانند سایر اشکال سرمایه، مولد است و دستیابی به اهداف خاص را ممکن می‌سازد که بیشتر بر روی روابط کنشگران و ماهیت آنها استوار است (Coleman, 2002:11). به عبارت دیگر، امروزه سرمایه اجتماعی نقش بسیار مهم‌تری از سرمایه‌های فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام میان افراد، و بین افراد و سازمانها را برای افزایش اثربخشی فعالیت‌های توسعه‌ای را دربر می‌گیرد (خمر و همکاران، ۱۳۹۰) و در نقش یک خرد جمعی و مسئولیت مدنی ظاهر شده و جامعه را به چیزی بیشتر از مجموعه افراد تبدیل می‌کند (Grootaert, 1998:5). به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی مکمل سرمایه‌های طبیعی و انسانی در فرایند توسعه روستایی است، در این بین سرمایه اجتماعی با تاکید بر شبکه‌ای شدن، اعتماد و روابط در داخل جامعه نقش زیادی در توسعه روستایی بویژه کارآفرینی برعهده می‌گیرد (Gülümser et al., 2012:4). به عنوان مثال، در کشور هند سرمایه اجتماعی محلی به عنوان یک منبع مهم توسعه برای اجرای گروه‌های خودیار^۱ مورد توجه قرار گرفته است (Thamizoli and Prabhakar, 2006:193). بنابراین، سرمایه اجتماعی یک عامل کلیدی پنهان در توسعه روستایی و بهره‌وری عوامل تولید است (APO, 2006:7) و مطابق شکل (۱) سرمایه اجتماعی در سطوح مختلف عملکردی (سطح خرد، میانی و کلان) مدنظر است و می‌تواند با ایجاد تغییرات ساختاری و شناختی، به عنوان یک کالای عمومی، رابطه متقابلی با توسعه داشته باشد (ساروخانی، ۱۳۸۷ و Basile and Cecchi, 2007:2).

^۱ self-help groups (SHG)

در واقع اشکال ساختاری سرمایه اجتماعی بر روابط بین انسان و نهادها تاکید می‌کند و دربرگیرنده مواردی از قبیل قوانین، شبکه‌های اجتماعی، انجمن‌ها، نهادها، نقش‌ها، رویه‌ها و ... است که با نظارت و حکمرانی، ارزش‌ها، اعتماد، هنجارها و ... که بیشتر جنبه شناختی دارند، تکمیل می‌شوند (Krishna and Uphoff, 1999 and Uphoff, 2000) و با مدیریت تعاملات بین مردم و مناطق می‌تواند به توسعه اقتصادی و اجتماعی آنها کمک کنند (Grootaert and Bastelaer, 2002:2). به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی با افزایش همکاری در نیل به منافع عمومی، تسهیل کنش جمعی و ایجاد مشارکت و اعتماد در بین افراد جامعه نه تنها به کاستن از اختلافات می‌انجامد (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷: ۳۸۷)، بلکه به عنوان خمیر مایه توسعه محلی مطرح شود. (Bullen and Onyx, 1999:97).

شکل (۱) اشکال و قلمرو سرمایه اجتماعی (Basile and Cecchi, 2007:4)

وستلند و همکاران با بررسی نقش عاملان بخش‌های عمومی و خصوصی تاثیرگذار در سرمایه اجتماعی در سطح محلی به این نتیجه رسیدند که ایجاد و تغییر در سرمایه اجتماعی فرآیندی زمان بر است و می‌تواند به توسعه پایدار روستایی و بهبود مدیریت محلی کمک کند (Westlund et al., 2002) به عبارت دیگر به عقیده برخی از محققین مفهوم سرمایه اجتماعی می‌تواند در تشریح تفاوت‌های توسعه در داخل مناطق و بین مناطق بسیار تعیین کننده باشد (Shucksmith 2000; Kajanoja and Simpura 2000). از طرفی دیگر، به عقیده وستلند و بولتون، سرمایه اجتماعی در سطح خرد به سه طریق می‌تواند در توسعه محلی تاثیرگذار باشد (Westlund and Bolton, 2002): ۱- تغییر جو و ارایه تصویری از پتانسیل‌های توسعه در منطقه؛ ۲- تقویت روابط موجود در بین گروه‌های محلی و محیط فعالیت از طریق فراهم‌سازی اطلاعات؛ و ۳- ایجاد رابطه بین گروه‌های توسعه و تصمیم‌گیران. بنابراین این فعالیت‌ها در مباحث توسعه، بویژه توسعه روستایی بر اهمیت روابط، ایجاد رابطه با دیگران و حفظ آن در

طول زمان تاکید می‌کند که افراد را قادر می‌سازد تا در دستیابی به اهداف خود موفقیت بیشتری داشته باشند (Field, 2003:1). در مفهوم کلی «سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و بالفعلی است که با مالکیت یک شبکه بادوام از روابط نهادینه شده در بین افراد که با عضویت در یک گروه نمود می‌یابد، مرتبط است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴). بنابراین با توجه به داده‌های جدول (۱) می‌توان در تعریف سرمایه اجتماعی و سنجش نقش آن در توسعه در سطوح مختلف، سه پارامتر اساسی از قبیل هنجارها، شبکه‌ها و اعتماد را گنجانده.»

جدول (۱) روش‌های مهم در سنجش سرمایه اجتماعی (Khanh, 2011:14-15)

کشور	شاخص‌های مهم	خصیصه‌های کلیدی رویکرد	محقق
اندونزی	<ul style="list-style-type: none"> - تراکم عضویت و تجانس - توجه و گفتگوی اعضا - همکاری اعضا - عقاید اجتماعی 	<ul style="list-style-type: none"> - تمرکز بر روی عضویت عاملان در روابط و ساختار اجتماعی برای منافع متقابل - بررسی سرمایه اجتماعی در سطوح کلان، میانی و خرد 	Grootaert, 1999
تانزانیا	<ul style="list-style-type: none"> - اعضای گروه‌ها - فراوانی اعضا - شاخص زندگی گروهی 	<ul style="list-style-type: none"> - سرمایه اجتماعی به عنوان زندگی گروهی و هنجارهای اجتماعی 	Narayan and Pritchett, 1997
بریتانیا	<ul style="list-style-type: none"> - مشارکت اجتماعی و مدنی - شبکه اجتماعی - همکاری متقابل - اعتماد 	<ul style="list-style-type: none"> - سرمایه اجتماعی دربرگیرنده شبکه‌ها، هنجارها، ارزشها، ادراک و گروه‌های مشترک 	Harper & Kelly, 2003
هند	<ul style="list-style-type: none"> - شبکه‌های اجتماعی - عضویت‌های گروهی - اعتماد در نهادها - اعتماد در مردم 	<ul style="list-style-type: none"> - تفاوت بین ارتباط رسمی/ نهادی شده و شبکه غیر رسمی و تمایز بین پیوند هدفمند بین مردم با نهادها و موسسات و احساس ذهنی آنها درباره این پیوندها 	Vanneman et al., 2006
یونان	<ul style="list-style-type: none"> - مشارکت داوطلبانه - اعتماد اجتماعی 	<ul style="list-style-type: none"> - بعد فرهنگی (اعتماد اجتماعی)؛ و - بعد ساختاری (عضویت در انجمن‌ها و تعهدات مدنی). 	Lyberaki and Paraskevopoulos, 2002
استرالیا	<ul style="list-style-type: none"> - اندازه و ظرفیت شبکه - شبکه‌های باز و بسته - تراکم و روابط شبکه‌ای - اعتماد و روابط متقابل 	<ul style="list-style-type: none"> - اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی بر اساس دو بعد اصلی: الف) ساختار روابط شبکه‌ای؛ و ب) کیفیت روابط هنجاری 	Stone, 2001
نیوزیلند	<ul style="list-style-type: none"> - رفتارها - نگرش و ارزش‌ها - گروه‌های جمعیتی 	<ul style="list-style-type: none"> - سرمایه اجتماعی به عنوان رابطه بین عاملان - اندازه‌گیری وجود رابطه اجتماعی و کیفیت آن 	Spellerberg, 2001

پیشینه تحقیق

همان طور که بیان شد، سرمایه اجتماعی در چند دهه اخیر منجر به توسعه پژوهش‌های بین رشته‌ای زیادی شده است که در این بخش به تعدادی از آنها در رابطه به موضوع مورد بررسی استناد می‌شود. کیل کینی و همکاران، به بررسی رابطه دو سویه و سطح توسعه بین سکونتگاه‌ها و توسعه فعالیت‌های کوچک مقیاس در ایالت آیوا پرداخته است (Kilkenny et al, 1999). در مطالعه فالک و کیل پاتریک در رابطه با پروژه‌های توسعه روستایی در استرالیا به توسعه فرآیند یادگیری در راستای افزایش مشارکت اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی توجه خاصی شده است (Falk and Kilpatrick, 1999). او بر این، توسعه سرمایه اجتماعی در نواحی روستایی در روسیه را تحت بازار آزاد بررسی کرده است (O'Brien, 2000). پانتوجا، تلاش‌های صورت گرفته برای ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی در هند بویژه روستاهای مبتنی بر توسعه صنعت زغال سنگ را مورد توجه قرار است (Pantoja, 2000). در مطالعه دیگری در استرالیا، اهمیت سرمایه اجتماعی در توسعه شبکه‌های گروهی با تأکید بر حفاظت از منابع محلی روستایی را بیان کرده است (Sobels et al., 2001). در مطالعه نارین و پریتچات بر روی رابطه بین سرمایه اجتماعی و تعدادی از متغیرهای رفاه در مناطق روستایی تانزانیا با تعداد مثال موردی پرداخته شده است (Narayan and Pritchett, 2000). پومکاو (۲۰۰۶) در مطالعه خود در زمینه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در تایلند به این نتیجه دست یافته است که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از قبیل صداقت و همکاری به افزایش سطح مشارکت و توسعه مبتنی بر جامعه منجر می‌شود. گریپ، موضوع مهاجرت روستا-شهری را با دیدگاه سرمایه اجتماعی بررسی کرده و معتقد است که سطوح و توزیع منابع سرمایه اجتماعی به تغییر در پویایی اقتصادی-اجتماعی و جمعیتی مناطق روستایی منجر شده است (Garip, 2007).

در مطالعات صورت گرفته در ایران می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: مطالعه شریفیان ثانی (۱۳۸۰) سرمایه اجتماعی را به عنوان عاملی برای موفقیت در برنامه‌های رفاه اجتماعی و سلامت معرفی می‌کند که یکی از اجزای ثروت ملت‌ها و توسعه پایدار است. پژوهش عبدالهی و موسوی (۱۳۸۶) با عنوان «سرمایه اجتماعی در ایران، وضعیت موجود، دورنمای آینده» ضمن بررسی نظریه‌های مختلف، نتیجه می‌گیرد که پائین بودن سرمایه اجتماعی نقش منفی در فرآیند توسعه دارد. خمر و همکاران (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای تحت عنوان «ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در سطح مناطق شهری قوچان» در دو عرصه خصوصی (روابط خویشاوندی، خانوادگی و ...) و عرصه عمومی (مشارکت، اعتماد و ...) به تفاوت معنادار سرمایه اجتماعی در سطح شهر پرداخته‌اند. قدرتی و همکاران (۱۳۹۰) در مطالعه با عنوان «تحلیل سرمایه اجتماعی

و باروری زنان در شهر سبزوار» با بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی به این نتیجه رسیدند که بین متغیرهایی مانند سطح تحصیلات، عضویت در گروه‌ها و محل زندگی و جایگاه شغلی با سطح باروری زنان رابطه مثبتی وجود دارد. سلمانی و همکاران (۱۳۸۹)، با بررسی شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی و مطالعه میدانی در دو روستای برون و باغستان در استان خراسان جنوبی به این نتیجه رسیده‌اند که از بین مؤلفه‌های مطرح، شاخص‌های مرتبط با تعامل اجتماعی بیشترین نقش را در توسعه روستایی دارند.

در مطالعه حاضر از شاخص‌های کلیدی سرمایه اجتماعی یعنی (اعتماد، مشارکت و انسجام اجتماعی) که از یک طرف دربرگیرنده بقیه فاکتورهای سرمایه اجتماعی هستند، و از طرفی مکمل یکدیگرند، مورد بررسی قرار گرفت و نقش آن در توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته است. در زیر به معرفی سه شاخص کلیدی سرمایه اجتماعی پرداخته شد:

۱- **مشارکت اجتماعی** به معنای شرکت فعالانه و ارادی (مستقیم و غیر مستقیم) انسان‌ها در حیات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و به طور کلی تمامی ابعاد زندگی است (طالب و نجفی اصل، ۱۳۸۹: ۸۹).

۲- **اعتماد اجتماعی** دلالت بر انتظارات و تعهدات اکتسابی و تایید شده به لحاظ اجتماعی دارد، که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به نهادهای مربوطه به زندگی اجتماعیشان دارند. اعتماد دارای دو بعد امنیت شخصی، انتظار همکاری و سود متقابل. (کیانی و میرزاپور، ۱۳۸۸: ۱۳۲).

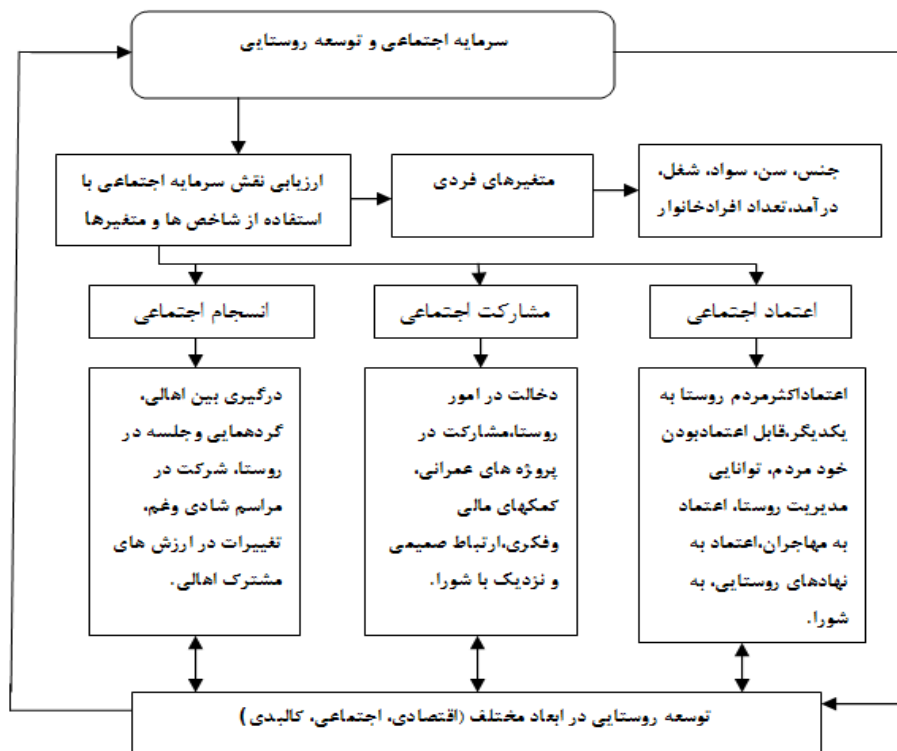
۳- **انسجام اجتماعی** با توافق جمعی میان اعضاء یک جامعه که حاصل پذیرش، درونی کردن نظام ارزشی و هنجاری یک جامعه و وجود تعلق جمعی و تراکمی از وجود تعامل‌ها، در میان افراد آن جامعه بیان می‌شود (کولمن، ۱۳۸۶: ۳۷). در شکل ۲ مدل مفهومی و عملیاتی تحقیق آورده شده است.

توسعه روستایی و توسعه پایدار روستایی

تجربه تاریخی فرآیند توسعه در کشورهای توسعه یافته و پیشرفته، این امر را روشن ساخته که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است (قلفی، ۱۳۸۴: ۶۷). بررسی رویکردهای توسعه روستایی نشان می‌دهد که رویکرد و پارادایم کلاسیک، توسعه یافتگی روستایی یا اثربخشی فعالیت‌های توسعه روستایی را با رویکردهای سخت‌افزاری توضیح می‌دهد (Shiefered, 1998 به نقل از افتخاری، ۱۳۸۸) که توسعه‌گران برای بهبود فعالیت‌های توسعه روستایی، بر افزایش منابع مالی، بهبود فضاهای کالبدی، تجهیز نظام کشاورزی به ماشین‌آلات و

... تاکید می‌کنند، هر چند با رویکرد مدیریتی برای افزایش بهره‌وری سازمان‌های کاری باید درون‌داده‌های نظام توسعه روستایی را تقویت کرد و افزایش داد و با اینکه برای تحقق توسعه روستایی و کشاورزی نمی‌توان ضرورت‌های سخت‌افزاری را نادیده گرفت، اما پیش‌نیاز اساسی توسعه روستایی توجه به رویکرد نرم‌افزاری است (Roseland, 2000:541) به نقل از افتخاری، (۱۳۸۸). در رویکرد نرم‌افزاری به وجود و تقویت روحیه انگیزه، مشارکت و شبکه‌ها به عنوان نیروی محرکه توسعه روستایی در راستای نهادینه کردن حق توسعه‌یافتگی و داشتن زندگی شرافتمندانه تاکید می‌شود (Escap, 1996:2).

شکل (۲) مدل مفهومی و عملیاتی تحقیق (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰)

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر با توجه به موضوع ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه نواحی روستایی از روش توصیفی-تحلیلی بهره‌گرفته است، لذا در تحقیق حاضر برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات

از دو روش کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی مبتنی بر مصاحبه و تکمیل پرسشنامه با سؤالات طیفی و وزنی و تعاقبی استفاده گردید. به این منظور از متغیرها و شاخص‌های زیر برای تبیین مسئله بهره گرفته شده است (جداول ۲ و ۳).

جدول (۲) متغیرها و شاخص‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی

شاخص‌ها	متغیرهای سرمایه اجتماعی
اعتماد مردم به یکدیگر، اعتماد به مهاجرین به روستا، به گردشگران، اعتماد به دهیاری، به شورای اسلامی ده، به مراکز خدمات روستایی، اعتماد به نهادهای اجتماعی روستا.	اعتماد اجتماعی
مشارکت در امور روستا، مشارکت در پروژه‌های عمرانی، ارتباط با شورای اسلامی، کمک مالی و فکری، مشارکت بدون دریافت دستمزد	مشارکت اجتماعی
درگیری و نزاع بین اهالی، گردهمایی و جلسات در روستا، تغییر ارزش‌های مشترک طی زمان، روابط همسایگان، انجام وظایف اجتماعی.	انسجام اجتماعی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

جدول (۳) متغیرها و شاخص‌های مرتبط با توسعه روستایی

شاخص‌ها	متغیرهای توسعه روستایی
فضاهای آموزشی، میزان زادوولد، امنیت اجتماعی، همکاری با مسئولین محلی، مشارکت در امور عمومی، بیمه درمانی روستایی، بیمه محصولات کشاورزی.	توسعه اجتماعی
کسب درآمد، مشاغل غیرکشاورزی، منابع درآمدی، میزان تولید محصولات، کافی بودن درآمد نسبت به جمعیت خانوار و ...، تنوع شغلی، رضایت از شغل، میزان مهاجرت.	توسعه اقتصادی
دسترسی به زمین مسکونی جهت ساخت و ساز، ساخت اماکن عمومی، وضع معابر، روشنایی معابر، کیفیت مصالح، کیفیت معابر، پاکیزگی محیط و منظر روستا، عرض معابر	توسعه کالبدی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

جهت تعیین ضریب اعتبار پرسشنامه در دهستان مورد مطالعه، پس از جمع آوری پرسش نامه‌های مذکور، داده‌ها وارد کامپیوتر شدند و با استفاده از نرم افزار SPSS و روش آماره آلفای کرونباخ، اعتبار پرسشنامه به میزان ۰/۷۸ بدست آمد.

پس از گردآوری داده‌ها با استفاده از روش‌ها و مدل‌های آماری از قبیل همبستگی اسپیرمن، تحلیل واریانس و آزمون T تجزیه و تحلیل شدند. البته لازم به یادآوری است که در تحلیل واریانس از داده‌های حاصل از رتبه‌بندی با استفاده از مدل Topsis بهره گرفته شد.

محدوده مورد مطالعه دربرگیرنده ۲۵ روستای موجود در محدوده سیاسی دهستان مشهد میقان از توابع شهرستان اراک است. جامعه آماری تحقیق ۲۵۲۷ خانوار و ۸۸۳۰ نفر جمعیت

بوده که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۲۸۵ خانوار به عنوان نمونه انتخاب شدند. در ادامه برای صرفه جویی در وقت و هزینه با استفاده از فرمول «اصلاح شده کوکران» تعداد نمونه‌ها به ۱۳۵ خانوار تقلیل یافت. نظریه اینکه منطقه ی مورد مطالعه از نظر موقعیت مکانی و توپوگرافی، به چهار گروه تقسیم می گردد و دارای توزیع فراوانی به شرح زیر است: ۱- روستاهای دشت و جلگه ای با ۵۸۵۷ نفر جمعیت، ۲- روستاهای کوهپایه ای با ۲۵۸۲ نفر جمعیت، ۳- روستاهای میان کوهی با ۲۴۵ نفر جمعیت، ۴- روستاهای کوهستانی با ۱۴۶ نفر جمعیت. برای این منظور ابتدا فراوانی روستاها مشخص گردید؛ سپس حجم نمونه از طریق روش نمونه گیری طبقه بندی شده انجام شد، براساس برآورد به عمل آمده سهم هر کدام از روستاهای فوق از حجم نمونه ی ۱۳۵ موردی به قرار زیر بوده است: الف) تعداد ۲۱ روستای جلگه ای و دشتی : با (۰.۶۶٪) معادل ۸۹ مورد نمونه، ب) تعداد ۲ روستای کوهپایه ای: با (۰.۳۰٪) معادل ۴۰ مورد نمونه، ج) تعداد ۱ روستای میان کوهی : با (۰.۳٪) معادل ۴ مورد نمونه، د) تعداد ۱ روستای کوهستانی : با (۰.۲٪) معادل ۲ مورد نمونه.

یافته های تحقیق

الف) یافته های توصیفی:

ویژگی های جمعیت شناختی منطقه مورد مطالعه:

در ابتدا سعی شد تا به یافته های توصیفی تحقیق پرداخته شود. به طوری که، از ۱۳۵ فرد پاسخگو، بیشترین مرد و با میانگین سنی ۳۳-۲۴ سال بوده‌اند؛ و بیشترین پاسخگویان دارای سواد ابتدایی بوده و اکثریت دارای مسکن شخصی بوده‌اند. علاوه بر این به لحاظ شغلی بیشتر پاسخگویان دارای شغل کشاورزی می باشند.

جدول (۴) ویژگی های جمعیت شناختی منطقه مورد مطالعه

طبقات سنی	فراوانی	جنسیت	فراوانی	سواد	فراوانی	مسکن	فراوانی	نوع شغل	فراوانی
۱۴-۲۳	۱۸	زن	۵۱	بیسواد	۱۵	شخصی	۱۳۰	شاغل دولتی	۲۰
۲۴-۳۳	۵۰	مرد	۸۴	ابتدائی	۴۴	استیجاری	۵	شاغل کشاورزی	۶۲
۳۴-۴۳	۳۰	کل	۱۳۵	راهنمایی	۲۰	کل	۱۳۵	دانشجو	۸
۴۴-۵۳	۲۰			متوسطه	۳۲			خانه دار	۲۵
۵۴-۶۳	۱۲			دیپلم	۱۰			بازنشسته	۴
۶۴-۷۴	۵			فوق دیپلم و بالاتر	۱۴			بیکار	۱۶
کل	۱۳۵			کل	۱۳۵			کل	۱۳۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۰

مطابق جدول ۴ میانگین نظرات پاسخگویان طبق رتبه بندی لیکرت ۱ تا ۵، (۱: بسیار ضعیف، ۲: ضعیف، ۳: متوسط، ۴: خوب، ۵: بسیار خوب) نشان می دهد که: میانگین میزان اعتماد اجتماعی مردم ۳/۸۸ متوسط به بالا، میزان مشارکت مردم ۴/۴۱ خوب، و میزان انسجام و همبستگی مردم ۴/۴۳ خوب و رضایت بخش، ارزیابی می شود.

جدول (۵) بررسی سرمایه اجتماعی منطقه از دیدگاه مردم

گویه سرمایه اجتماعی	فراوانی	میانگین	میانه	واریانس	انحراف معیار
اعتماد اجتماعی	۱۳۵	۳/۸۸	۴/۲	۰/۳۳	۰/۵۸
مشارکت اجتماعی	۱۳۵	۴/۴۱	۴/۱۶	۰/۹۷	۰/۹۸
انسجام و همبستگی اجتماعی	۱۳۵	۴/۴۳	۴/۱۲	۰/۰۸۲	۰/۲۸
میانگین سرمایه اجتماعی منطقه	۱۳۵	۴/۲۴	۴/۱۶	۰/۴۶۰	۰/۶۱

منبع: یافته های تحقیق ۱۳۹۰

علاوه بر این، جدول ۶ نشان می دهد که میانگین حاصله از محاسبه شاخص های مورد استفاده در ابعاد سه گانه توسعه روستایی در سکونتگاه های روستایی منطقه مورد مطالعه از دیدگاه پاسخگویان با میزان ۳/۶۸ بالاتر از حد متوسط میانگین لیکرت می باشد و شاخص توسعه اجتماعی با ۳/۹۵ بالاترین و شاخص توسعه اقتصادی با ۳/۳۹ پایین ترین ارزش را دارا هستند.

جدول (۶) بررسی توسعه روستایی منطقه از دیدگاه مردم

گویه توسعه روستایی	فراوانی	میانگین	میانه	واریانس	انحراف معیار
توسعه کالبدی	۱۳۵	۳/۷۱	۳/۷۱	۰/۱۵	۰/۳۹
توسعه اجتماعی	۱۳۵	۳/۹۵	۴	۰/۲۹	۰/۵۴
توسعه اقتصادی	۱۳۵	۳/۳۹	۳/۴۲	۰/۱۱	۰/۳۳
میانگین توسعه روستایی	۱۳۵	۳/۶۸	۳/۷۱	۰/۱۸	۰/۴۲

منبع: یافته های تحقیق ۱۳۹۰

ب) یافته های تحلیلی

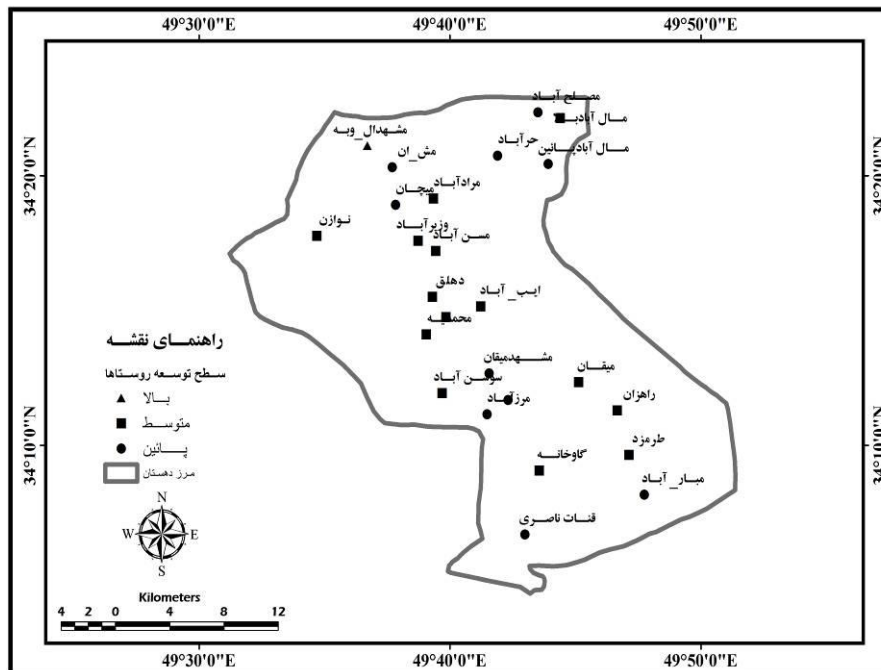
به منظور پاسخگویی به سؤال تحقیق درخصوص تحلیل استنباطی در ابتدا با استفاده از "تکنیک تاپسیس" به سطح بندی سکونتگاه های روستایی مورد مطالعه اقدام گردید. تکنیک Topsis Fuzzy (رتبه بندی بر اساس فاصله از ایده آل مثبت و منفی): تصمیم گیری بسیار قوی برای درجه بندی گزینه ها از طریق محاسبه فاصله از ایده آل مثبت و منفی بر اساس فواصل اقلیدسی است و مقایسه وضع موجود با نتیجه محاسبه انجام شده در آن دقت بسیار بالایی دارد.

به دلیل اینکه امروزه مدل های تصمیم گیری متعارف برای تبیین موضوعاتی مانند سنجش سرمایه اجتماعی که مسأله‌ای چند بعدی است؛ کارایی لازم را ندارند، سعی شد از مدل های تصمیم گیری چند معیاره استفاده شود که امکان ورود همزمان چندین تصمیم گیرنده را با معیارها و اهداف و گزینه‌های گوناگون فراهم می‌آورند. بنابراین در مطالعه‌ی حاضر، از مدل تاپسیس با اهداف و معیارها و گزینه‌های متفاوت برای اولویت بندی درجه‌ی توسعه یافتگی روستاها در دهستان مشهد میقان شهرستان اراک استفاده شد. که نتایج آن در جدول (۷) ارائه شده است که نشان دهنده تفاوت های معناداری در سطح توسعه روستاها است. نتیجه‌ی تحلیل نشان می‌دهد که به ترتیب روستاهای مشهد الکوبه و ایبک آباد و مسن آباد به ترتیب با ۰/۷۹۰، ۰/۵۹۶ و ۰/۵۶۱ دارای بالاترین سطح توسعه روستایی، و ۳ روستای مرادآباد، میچان، آزاد مرزآباد به ترتیب با ۰/۳۲۹، ۰/۲۹۳ و ۰/۰۹۲ پایین‌ترین سطح توسعه را با توجه به شاخص های مد نظر در بین روستاهای دهستان را به خود اختصاص داده اند.

جدول (۷) توزیع فضایی سطح توسعه یافتگی سکونتگاههای روستایی دهستان مشهد میقان

نام روستا	رتبه توسعه	سطح توسعه	نام روستا	رتبه توسعه	سطح توسعه
مشهدالکوبه	۱	۰/۷۹۰	کمال آباد پایین	۱۴	۰/۴۸۶
ایبک آباد	۲	۰/۵۹۶	میقان	۱۵	۰/۴۸۵
مسن آباد	۳	۰/۵۶۱	مبارک آباد	۱۶	۰/۴۸۰
سوسن آباد	۴	۰/۵۶۰	حرآباد	۱۷	۰/۴۷۴
محمدیه	۵	۰/۵۵۷	مشهدگره	۱۸	۰/۴۵۹
راهزان	۶	۰/۵۵۱	مشهدمیقان	۱۹	۰/۴۵۸
گاوخانه	۷	۰/۵۵۰	مشکان	۲۰	۰/۴۴۵
طرمد	۸	۰/۵۳۷	مصلح آباد	۲۱	۰/۴۱۵
ابراهیم آباد	۹	۰/۵۳۶	کمال آباد بالا	۲۲	۰/۴۱۳
فتح آباد	۱۰	۰/۵۲۷	آزادمرزآباد	۲۳	۰/۳۲۹
دهلق	۱۱	۰/۵۲۳	میچان	۲۴	۰/۲۹۳
وزیرآباد	۱۲	۰/۵۱۲	مرادآباد	۲۵	۰/۰۹۱۶
نوازن	۱۳	۰/۴۹۶	-	-	-

در زیر نقشه‌ی توزیع فضایی سطح توسعه یافتگی روستاهای دهستان آورده شده است.

شکل (۳) نقشه ی توزیع فضایی توسعه یافتگی روستاهای دهستان

تحلیل میانگین عددی حاصل از رابطه شاخص‌های توسعه روستایی در بین نمونه‌های تحقیق بر اساس آزمون t تک نمونه‌ای مبین پایین بودن مقدار بدست آمده در کلیه شاخص‌ها است. همان‌طور که جدول ۸ نشان می‌دهد با احتساب دامنه طیفی شاخص‌های موجود که بین ۱ تا ۵ بر اساس طیف لیکرت در نوسان هست. این میزان برای تمامی ابعاد کمتر از شرایط مطلوب (۴) ارزیابی می‌شود. بدین ترتیب شاخص توسعه اقتصادی در سطح ۹۵٪ معنادار و شاخص‌های توسعه کالبدی و توسعه اجتماعی در همین سطح معنادار تشخیص داده نمی‌شود.

در ادامه برای بررسی میزان همبستگی بین شاخص‌های توسعه روستایی و شاخص‌های سرمایه اجتماعی در بین سکونتگاه‌های روستایی منطقه مورد مطالعه، داده‌های توسعه و سرمایه اجتماعی با ضریب همبستگی اسپیرمن مورد آزمون قرار گرفت. همان‌طوری که جدول ۹ نشان می‌دهد، ضریب همبستگی ۰/۴۶۵ بین سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی وجود دارد. به طوری که جدول (۹) نیز نشان می‌دهد تحلیل ناپارامتری همبستگی میان ابعاد سه‌گانه توسعه روستایی (اجتماعی، اقتصادی و کالبدی) با ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی (انسجام،

مشارکت و اعتماد) نشان دهنده ی وجود رابطه معنادار در سطح آلفا ۰/۰۵ است که بیانگر تأثیر مستقیم و مثبت مؤلفه های سرمایه اجتماعی در شاخص های توسعه روستایی است.

جدول (۸) آزمون T بین سرمایه اجتماعی و شاخص های توسعه روستایی

مطلوبیت عددی شاخصهای مورد آزمون = ۴						
شاخص ها	میانگین	آماره آزمون t	سطح معناداری	تفاوت از حد مطلوب	فاصله اطمینان ۹۵٪	
					پایین تر	بالا تر
توسعه کالبدی	۳/۸۰۰۰	-۲/۴۴۹	۰/۲۲	-۰/۲۰۰۰۰	-۰/۳۶۸۵	۰/۳۱۵
توسعه اقتصادی	۳/۳۹۵۶	-۱۰/۹۴۴	۰/۰۰۰	۰/۶۰۴۴۰	-۰/۷۱۸۴	-۰/۴۹۰۴
توسعه اجتماعی	۳/۹۵۹۶	-۰/۳۸۵	۰/۷۰۴	۰/۴۰۴۰	-۰/۲۵۷۲	۰/۱۷۶۴

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۰

جدول (۹) ماتریس همبستگی بین ابعاد توسعه روستایی و سرمایه اجتماعی (اسپیرمن)

مؤلفه ها		ابعاد توسعه روستایی	ابعاد سرمایه اجتماعی
ابعاد توسعه روستایی	ضریب همبستگی	۱/۰۰۰	۰/۴۶۵ (*)
	سطح معناداری	۰	۰/۰۱۹
ابعاد سرمایه اجتماعی	ضریب همبستگی	۰/۴۶۵ (*)	۱/۰۰۰
	سطح معناداری	۰/۰۱۹	۰
تعداد		۲۵	۲۵

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۰

برای تعیین نقش و اهمیت سرمایه اجتماعی در هریک از ابعاد توسعه روستایی در روستاهای نمونه از دیدگاه سرپرستان خانوار، پس از تعریف شاخص های سرمایه اجتماعی با استفاده از تکنیک TOPSIS اقدام به سطح بندی گردید و در نهایت از آن به عنوان متغیر وابسته و از ابعاد سه گانه توسعه به عنوان متغیر مستقل در ترسیم رگرسیون چندگانه استفاده شد. در رگرسیون چند متغیره معادله $\hat{y} = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n$ معرف صفحه ی رگرسیون جامعه است که می خواهیم آن را به وسیله ی $\hat{y} = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n$ برآورد کنیم. در اینجا x_1 و x_2 و ... x_n متغیر مستقل، y برآورد کننده α ، β_1 و β_2 به ترتیب بر آورد کننده های α ، β_1 و β_2 هستند. مدل برازش رگرسیونی نشان می دهد که ۰/۳۱۵ تأثیر مثبت، بر روی ابعاد توسعه روستایی از دیدگاه پاسخگویان است (جدول ۱۰).

جدول (۱۰) تحلیل واریانس نقش سرمایه سرمایه اجتماعی در ابعاد توسعه روستایی

اشتباه معیار	ضریب تعیین تصحیح شده	ضریب تعیین	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۰۳۶	۰/۲۱۷	۰/۳۱۵	۰/۵۶۱

در نهایت، بهره‌گیری از مدل رگرسیونی چندگانه توام نشان دهنده وجود رابطه خطی بین ابعاد سرمایه اجتماعی و ابعاد توسعه روستایی است که این رابطه در سطح ۰/۰۵ معنادار می‌باشد (جدول ۱۱).

جدول (۱۱) تحلیل واریانس مبتنی بر وجود رابطه خطی بین ابعاد سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی

مولفه ها	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F آماره آزمون	سطح معناداری
واریانس بین گروهها	/		/	/	/
واریانس درون گروهها	/		/		
کل واریانس	/				

با نگاهی به مقادیر β روشن است که یک واحد تغییر در انحراف معیار در سرمایه اجتماعی منجر به تغییر در ابعاد توسعه روستایی کالبدی، اقتصادی و اجتماعی به ترتیب به اندازه ۰/۳۸۵، ۰/۵۱۵ و ۲۷۱ رخ خواهد داد (جدول ۱۲).

جدول (۱۲) ضرایب شدت روابط میان متغیرهای سرمایه اجتماعی و ابعاد توسعه روستایی

نام متغیر	ضرایب غیر استاندارد		T	سطح معنی داری
	B	خطای B		
عرض از مبدأ	۰/۳۵۳	۰/۱۶۲	۲/۱۸۰	۰/۰۴۱
کالبدی	۰/۰۳۹	۰/۰۲۳	۱/۶۷۰	۰/۱۱۰
اقتصادی	۰/۰۷۷	۰/۰۳۱	۲/۴۹۳	۰/۰۲۱
اجتماعی	۰/۰۲۱	۰/۰۱۸	۱/۲۱۰	۰/۲۴۰

متغیر وابسته: میزان C_i سرمایه اجتماعی محاسبه شده سرپرست خانوار

نتیجه گیری

در فرایند ارتقای توسعه روستایی متغیرهای اجتماعی به خصوص «سرمایه اجتماعی» نقش کلیدی ایفا می‌کند، چرا که هیچ توسعه ای بدون مشارکت مردم، رضایتمندی و اعتماد اجتماعی محلی شکل نمی‌گیرد، به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی با ایجاد همبستگی در بین افراد به عنوان منبع کنش‌های اجتماعی در عرصه های مختلف زندگی از سطح محلی (خرد) تا

سطح حکومت (کلان) مطرح می شود و می تواند جامعه را در برخورد با مسائل توانا تر ساخته و کاهش آن منجر به بروز مسائل و معضلات حاد اجتماعی می شود. همان طور که بیان شد، سرمایه اجتماعی در چند دهه اخیر منجر به توسعه پژوهش های بین رشته ای زیادی شده است. در مطالعه فالک و کیل پاتریک در رابطه با پروژه های توسعه روستایی در استرالیا به توسعه فرآیند یادگیری در راستای افزایش مشارکت اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی توجه خاصی شده است، که این تحقیق با پژوهش حاضر همسوی خاصی دارد. پومکاو (۲۰۰۶) در مطالعه خود در زمینه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی در تایلند به این نتیجه دست یافته است که مؤلفه های سرمایه اجتماعی از قبیل صداقت و همکاری به افزایش سطح مشارکت و توسعه مبتنی بر جامعه منجر می شود؛ که این تحقیق نیز با پژوهش حاضر همسویی دارد. در مطالعات صورت گرفته در ایران می توان به موارد زیر اشاره نمود: پژوهش عبدالهی در سال (۱۳۸۶) با عنوان «سرمایه اجتماعی در ایران، وضعیت موجود، دورنمای آینده» ضمن بررسی نظریه های مختلف، نتیجه می گیرد که پائین بودن سرمایه اجتماعی نقش منفی در فرآیند توسعه دارد. خمر و همکاران (۱۳۹۰) در مطالعه ای تحت عنوان «ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در سطح مناطق شهری قوچان» در دو عرصه خصوصی (روابط خویشاوندی، خانوادگی و ...) و عرصه عمومی (مشارکت، اعتماد و ...) به تفاوت معنادار سرمایه اجتماعی در سطح شهر پرداخته اند. در این دو مورد نیز همسویی موضوع با پژوهش حاضر دیده می شود.

در این تحقیق برای ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر توسعه روستایی منطقه مورد مطالعه با سه شاخص اصلی (اعتماد، انسجام و مشارکت) و با بکارگیری تکنیک تاپسیس سطح بندی روستاهای دهستان مورد مطالعه انجام شد، روستای مشهدالکوبه با ۰/۷۹۰ بالاترین و روستای مرادآباد با ۰/۰۹۱۶ کمترین سطح توسعه را بدست آوردند. برای تحلیل میانگین عددی سه شاخص توسعه با آزمون t سنجیده شد، داده های توسعه ای کمتر از شرایط حد مطلوب ارزیابی شدند، برای بیان رابطه بین ابعاد سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی از همبستگی اسپیرمن استفاده شد. رابطه مثبت و معناداری با ضریب همبستگی ۰/۴۶۵ بدست آمد؛ برای تعیین نقش و اهمیت سرمایه اجتماعی در هر یک از ابعاد توسعه روستایی، سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته و ابعاد توسعه متغیر مستقل در نظر گرفته شد، نتایج ضریب همبستگی بالایی را نشان می دهد. بدین ترتیب فاکتور توسعه اجتماعی و کالبدی بیشترین تأثیر و فاکتور توسعه اقتصادی کمترین تأثیر را بر افزایش سرمایه اجتماعی منطقه داشته است.

متأسفانه یکی از دلایل عدم پیشرفت برنامه ریزی‌های روستایی در کشورمان، عدم توجه به این فاکتور مهم و انکارناپذیر سرمایه اجتماعی است. که استفاده از آن در کنار سایر سرمایه‌ها ضروری به نظر می‌رسد.

در حقیقت سرمایه اجتماعی از طریق ایجاد هماهنگی و ارتباط میان انواع دیگر سرمایه‌ها از قبیل سرمایه‌های مالی، طبیعی و انسانی در قالب شبکه‌ای از روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و مشارکت میان افراد، انسجام و همبستگی زمینه را جهت دستیابی به سود مشترک (توسعه) فراهم می‌آورد. در این رابطه کاربرد سرمایه اجتماعی در «مناطق روستایی» از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که اکثریت ساکنین را کشاورزان فقیر و خرده مالک تشکیل می‌دهند و آنها نیز، نیازمند برنامه‌هایی برای افزایش مشارکت، اعتماد متقابل به یکدیگر و به مسئولین، همچنین نیازمند انسجام درون گروهی هستند.

در این راستا میسر شدن پیشرفت در هر یک از زمینه‌های فوق، مستلزم حضور، اعتماد و مشارکت آحاد روستاییان در روند توسعه است و این امر امکان‌پذیر نیست، مگر آنکه روحیه‌ی مشارکت و اعتماد اجتماعی و همبستگی اجتماعی را به شکلی مدرن و در قالب شکل‌های دولتی و غیردولتی در روستا بالا برد.

به نظر می‌رسد برای افزایش سطح توسعه در روستاها و به اشتراک گذاشتن سرمایه‌های داخلی روستایی، اعم از طبیعی، مالی و انسانی و... متخصصان و برنامه‌ریزان روستایی نیازمند استفاده از این فاکتور (سرمایه اجتماعی) به عنوان یک پیش‌بینی‌کننده‌ی ضروری می‌باشند.

منابع و مأخذ

۱. ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷) توسعه پایدار روستایی، انتشارات اطلاعات، تهران.
۲. رکن الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۸) چشم انداز توسعه روستایی در ایران: مبانی اندیشه‌ای، الزامات و پیش‌نیازها، موسسه توسعه روستایی ایران، تهران.
۳. رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۱) برنامه ریزی توسعه روستایی (مفاهیم، راهبردها و فرآیندها)، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
۴. زالی، نادر و استاد رحیمی، رضا (۱۳۸۷) ارزیابی کیفیت و ساختار روابط اجتماعی به عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: شهر تبریز)، فصلنامه توسعه انسانی، دوره سوم، شماره ۱.

۵. ساروخانی، باقر (۱۳۸۷) سرمایه اجتماعی: ابعاد و شاخص‌ها و دیدگاه‌ها، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۳۲، ص ۴۱-۵۱.
۶. سلمانی، محمد؛ تقی پور، فریده؛ رمضان‌زاده لسبویی، مهدی و جلیلی پروانه، زهرا (۱۳۸۷) بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی (مشارکت مدنی، تعامل اجتماعی و اعتماد) در توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستاهای باغستان و برون - شهرستان فردوس)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۲، ۲۳-۴۵.
۷. صیدایی، سید اسکندر؛ احمدی شاپورآبادی، محمدعلی و معین‌آبادی، حسین (۱۳۸۸) دیباچه ای بر سرمایه اجتماعی و رابطه آن با مؤلفه های توسعه اجتماعی در ایران، مجله راهبرد یاس، شماره ۱۹، ۱۸۸-۲۲۵.
۸. طالب، مهدی و نجفی اصل، زهره (۱۳۸۹) آموزه‌هایی از روند مشارکت روستایی در ایران، مجله جامعه شناسی کاربردی، سال ۲۱، شماره ۳۷.
۹. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلام عباس توسلی، انتشارات جامعه ایرانیان، تهران.
۱۰. فیروزآبادی، سیداحمد (۱۳۸۴) بررسی سرمایه اجتماعی در ایران و راه های ارتقای آن، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۱. قدرتی، حسین؛ یاراحمدی، علی؛ مختاری، مریم و افراسیابی، حسین (۱۳۹۰) تحلیل سرمایه اجتماعی و باروری زنان در مناطق شهری سبزوار، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره چهارم، صص ۷۹-۹۴.
۱۲. عبدالهی، محمد و موسوی، میرطاهر (۱۳۸۶) سرمایه اجتماعی در ایران؛ وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان شناسی گذار، نشریه رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۵، تابستان ۱۳۸۶، صص. ۲۳۳-۱۹۵.
۱۳. خمر، غلامعلی؛ اسماعیل‌زاده کواکی، علی و براتیپور، علی (۱۳۹۰) ارزیابی توزیع فضایی سرمایه اجتماعی در مناطق شهری با استفاده از تکنیک TOPSIS و GIS - مطالعه موردی: نواحی شهری قوچان، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال اول، شماره چهارم، صص ۹۵-۱۱۲.
۱۴. شجاعی باغینی، محمد مهدی (۱۳۸۷) مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی، پژوهشکده فرهنگی و اجتماعی، تهران.

۱۵. شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰) سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، ال ۱، شماره ۲.
۱۶. کولمن، جیمز. (۱۳۸۶) بنیادهای نظریه اجتماعی، مترجم منوچهر صبوری، نشر نی، تهران.
۱۷. کیانی، اکبر و میرزاپور، سلیمان (۱۳۸۸) بررسی افتراق فضایی - مکانی در ابعاد سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی شهرستان خرم آباد)، مجله علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۸، ص ۱۴۷-۱۲۵.
- ۱۸.

Asian Productivity Organization (APO), (2006) *Potential of Social Capital for Community Development*, Published by the Asian Productivity Organization, Edited by Yokoyama, S. and Sakurai, T., Tokyo, Japan, ISBN: 92-833-7050-3. URL: www.apo-tokyo.org

Basile, Evan and Cecchi, Claudio (2007) *Building Social Capital in Rural Areas: Does Public Action Help?, Restructuring in Marginal Rural Areas (RESTRIM)* –The International Centre for Development Studies, University of Aberdeen, GB.

Bullen, Paul and Onyx, Jenny (1999) *Social Capital: family support services and neighbourhood and community center in New South Wales*: 21, 97. <http://www.mapl.com.au/A12.htm>

Bourdieu, Peier. (1986) The Forms of Capital, in J. Richardson (ed.) Handbook of Theory and Research for Sociology of Education, N. Y. Greenwood Press.

Coleman, James (1988) *Social capital in the creation of human capital*. American journal of sociology 94(S1), 95.

Coleman, James (2002) *Social capital in the creation of human capital*. In: Calhoun, C. and Others: *Contemporary Sociological Theory*. Oxford: Blackwell. Pp. 110-125.

Escap (1996) *Shoving the way: Methodologies for successful Rural poverty Alleviation projects*, Economic and Social commission for Asia and Pacific, Bangkok.

Falk, Ian and Kilpatrick, Sue (1999) *What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community*. University of Tasmania, Australia

Field, John (2003) *Social Capital, London*: Routledge. www.routledge.com/books/details/9780415433020/

Garip, Filizm (2007) *from migrant social capital to community development: A relational account of migration, remittances and inequality*, Ph.D., Princeton University, 2007, 199 pages.

Grootaert, Christiaan (1998) *social capital: the missing link? social capital- initiative working paper no 5*, the world bank, Washington

Grootaert, Christiaan (1999) *Social capital, household welfare, and poverty in Indonesia*. World bank.

Grootaert, Christiaan and Bastelaer, V.T., (2002) *Understanding and measuring social capital: a multidisciplinary tool for practitioners*. World Bank Publications.

Gülümser, Aliye, Levent, Tüzün, Nijkamp, Peter and Poot, Jacques (2012) *The role of local and newcomer entrepreneurs in rural development: A comparative meta-analytic study*, Research Memorandum 2012-1, Faculty of Economics and Business Administration, Vrije Universiteit Amsterdam.

Kajanoja, Jouko and Simpura, Jussi (eds.) (2000) *Social Capital. Global and Local Perspectives*. Government Institute for Economic Research. VATT-publications 29. Helsinki.

Khanh, Ho Le Phi (2011) *The Role of Social Capital to Access Rural Credit: A case study at Dinh Cu and Van Quat Dong village in coastal of Thua Thien Hue province- Vietnam*, Department of Urban and Rural Development, Swedish University of Agricultural sciences, Master Thesis No 56.

Kilkenny, Maureen, Nalbarte, Laura, Besser, Terry (1999) *Reciprocated Community Support and Small Town – Small Business Success*. Entrepreneurship & Regional Development 11, 231-246.

Harper, Rosalyn and Kelly, Maryanne (2003) *Measuring Social Capital in the United Kingdom*. London, Office for National Statistics 23.

Krishna, Anirudh and Norman Uphoff (1999) *Mapping and Measuring Social Capital: A conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India*. Social Capital Initiative Working Paper#13. Washington DC: The World Bank.

Lehto, Esko (2001) *Social Capital in Rural Development: How can rural communities compete effectively in the global economy?*, University of Joensuu, Finland.

Lyberaki, Antigone and Paraskevopoulos, Christos (2002) *Social capital measurement in Greece*. OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement, London U.K., September 25-27, 2002.

Narayan, Deepa and Pritchett, Lant (2000) *Social Capital: Evidence and Implications*. In Dasgupta, P., Serageldin, I. (Eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. The World Bank, Washington D.C, pp. 269-295.

Narayan, Deepa and Pritchett, Lant (1997) *Cents and sociability: household income and social capital in rural Tanzania*. *Economic Development and Cultural Change* 47(4) , 871-897.

O'Brien, David (2000) *Social Capital and Community Development in Rural Russia*. (<http://poverty.worldbank.org>).

Pantoja, Enrique (2000) *Exploring the Concept of Social Capital and its Relevance for Community-Based Development: The Case of Coal Mining Areas in Orissa, India*. Working Paper No. 18, The World Bank Social Capital Initiative. The World Bank, Washington, DC.

Poomkaew, Pimolporn (2006) *Leadership, Social capital and community development in rural Thailand*, Ph.D Thesis in University of York, UK.

Putnam, Robert (1993) *making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.

Putnam, Robert (2000) *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Simon Schuster, New York.

Roseland, Mark (2000) *Sustainable Community Development: Integrating Environmental, Economic & Social Objectives*, Progress in planning, 54, Issue 2, pp:73-132.

Shiefered, Andrew (1998) *Sustainable Rural Development*, Macmillan, press Ltd, pp: 16-19.

Shucksmith, Mark (2000) *Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from LEADER in the UK*. Sociologia Ruralis 40, No 2, 208-218.

Sobels, Jonathan, Curtis, Allan and Lockie, Stewart (2001) *The role of Landcare group networks in rural Australia: exploring the contribution of social capital*. Journal of Rural Studies 17, 265-276.

Spellerberg, Anne (2001) *Framework for the measurement of social capital in New Zealand*. Statistics New Zealand, Wellington. Statistics New Zealand, Wellington

Stone, Wendy (2001) *Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life*, Australian Institute of Family Studies, Research Paper 24. <http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/RP24.pdf>

Thamizoli, Palitha and Prabhakar, Ignatius (2006) Chapter 9: *Social Development, Published by the Asian Productivity Organization*, Edited by Yokoyama, S. and Sakurai, T., Tokyo, Japan, ISBN: 92-833-7050-3. URL: www.apo-tokyo.org

Uphoff, Norman (2000) *Understanding Social Capital: Learning from the Analysis and Experience of Participation*. In Partha Dasgupta and Ismail Serageldin (eds.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, Washington, D.C. World Bank.

Vanneman, Reeve, Desai, Sonalde and Noon, James (2006) *Social Capital in India: Networks, Organizations, and Confidence*. The Annual Meeting of the American Sociological Association. Montreal.

Westlund, Hans, Forsberg, Anette and Höckertin, Chatrine (2002) *Social Capital and Local Development in Swedish Rural Districts*, Paper prepared for the 42nd Congress of the European Regional Science Association Dortmund, Germany 27-31 August.

Westlund, Hans and Bolton, Roger (2002) *Local Social Capital and Entrepreneurship*. Small Business.